

Väddö och Häverö skeppslag.

Socknar: Väddö, Häverö och Singö.

Från Väddö och Häverö skeppslag äro endast en runsten (U 593) och ett större runstensfragment (U 594) kända.

Runstenen var känd redan av Bureus, som själv undersökte och avbildade den. Några fragment, av vilka numera endast det största är i behåll, påträffades vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (U 594).

593. Ortala sjöhage, Väddö sn.

Pl. 137.

Litteratur: B 241, L 625, D 2:267. J. Bureus, F a 6 s. 147 n:r 245 (Bureus' egen uppteckning), s. 186 n:r 109 (Rhezeliuss), F a 5 n:r 472, F a 1 s. 102; J. Rhezelius, *Monumenta Uplandica* (F c 6), s. 68 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 34), R 550 n:r 23; Ransakningarna 1667—84; J. Peringskiöld, *Monumenta* 3, bl. 83; N. Celsius (resp. Laurentius Sepelius), *Roslagia* (1721), s. 40; P. Dijkman, *Historiske Anmärkningar* (1723), s. 96 f.; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 109; F. V. Radloff, *Beskrifning öfver norra delen af Stockholms län* 1 (1804), s. 225; R. Dybeck, *Runa* (fol.), h. 5 (1872), s. 75; E. Brate, *Anteckningar* 1903 (ATA); M. Ohlson, *I tidernas skymning* (i: *Kasberget*, tidning för Stockholms Läns Folkhögskoleförbund, marsnumret 1924), s. 1 f.; O. von Friesen i *Namn och Bygd* 18 (1930), s. 103; J. Sahlgren, *Ortnamnen kring Barnens ö* (i: *Barnens Dagblad* 1938, omtryckt i: *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 1942, s. 15 f.); S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Norrtäljetrakten* (i: *Norrtäljetrakten under forntiden*, 1945), s. 70 f.

Äldre avbildningar: Rhezelius, teckning (i *Monumenta Uplandica* och i R 550); Bureus, kopparstick (F f 6 n:r 184); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds *Monumenta* och B 241); Dybeck, teckning (D 2:267); Brate, foto 1903 (ATA); M. Ohlson, teckning a. a.; G. Lovén, teckning 1926 (ATA); G. Thomsen, foto 1943 (i ATA och i Jansson a. a. s. 71).

Runstenen står 400 m. SÖ om Ortallalund, i östra sluttningen av en åker, tidigare en del av Ortala sjöhage, som sträcker sig ned till Ortallaviken. Stenens plats är 40 m. V om strandlinjen, 150 m. N om lägenheten Sjöhagen och 350 m. S om Ortallalunds brygga. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Grisslehamn». Ett för yngre järnåldern typiskt gravfält ligger 50 m. N om runstenen, se *Norrtäljetrakten under forntiden*, s. 99, 101.

Rhezeliuss, som besökte Ortala den 19 oktober 1635, beskriver i *Monumenta Uplandica* stenens plats sålunda: »Widh ortala i engen öster nor frå byn, mot sundet eller vijken wender sigh öster mot uijken.» R 550: »J Ortala äng, wid wijken eller sundet.» Bureus (F a 6): »millan Ortala och Saltsjön.» Stenen omnämnes i *Ransakningarna*: »Vthi Kyrkian finnes inga Monumenter elliest finnes här en Steen icke olijck en Runsten på Ortahla äng hwars skriff ganska mörck är och icke skahl lätteligen stå att läsa.» Peringskiölds *Monumenta*: »Ortala Siöhaga i Weddö» (B 241: »Ortala sjöhaga»; L 625: »Ortala sjöhage.») *Roslagia* (1721): »In navarchia Veddæensi, et prato Ortala ad fretum hic lapis invenitur.» Radloff: »I Ortala bys sjöhage är en ansenlig fristående Runsten med påskrift.» I uppsatsen »Roslagen» (*Runa* fol.) berättar Dybeck: »I Väddö socken besågos och afritades de reste stenarne vid Edby, men för öfrigt bara någre små grafkullar vid Husinge och Södersund, der en afslagen 'tor-sten' erhöles, äfvensom i Ortala bys sjö-

Fig. 331. U 593. Ortala sjöhage, Väddö sn.
Efter teckning av Rhezelius i Monumenta Uplandica.

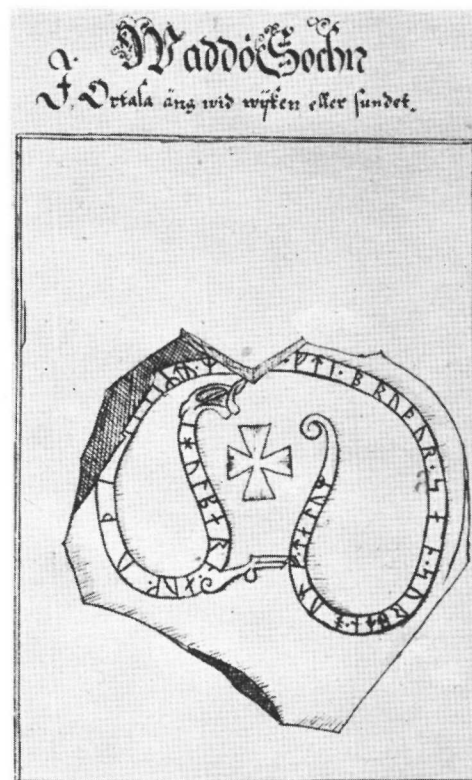

Fig. 332. U 593. Ortala sjöhage, Väddö sn.
Efter teckning av Rhezelius i R 550.

hage, hvarest kullarnes antal uppgår till tjugu och der, vester om runstenen, åtminstone en fallen bautasten är. Åtskilliga fortlefvande sägner om kullarne och här fordom förelupna underliga händelser antecknades. Af runstenen ... togs ett aftryck, hvilket något afviker från den bautilska afritningen.» Enligt *Sveriges runurkunder* »ligger» stenen i Ortala sjöhage. Brate (1903): »Runstenen står rest på Ortalalunds mark 60 steg från stranden af Väddö-viken, nu på en åker, hvilken odlats för en tio år sedan men förut utgjort del af Sjöheden, till hvilken den gränsar i norr.» Vid runinskriftsinventeringen 1936 låg stenen på kant. Genom Riksantikvarieämbetets försorg restes den år 1942.

Röd sandsten med grå inslag. Höjd 1,02 m., bredd (nedtill) 1,78 m. Ristningen är djupt och ovanligt kraftigt huggen med klumpiga, kantiga linjer.

Inskrift:

ihulbarn · auk · up · - - - · letu · m ... ifti · brupur · san · surban · o ulf · talum

Igulbiorn ok Auð- ... letu m[ærki gærva] æftir broður sinn Þorbiorn (Styrbiorn?) a Ulfdalum.

»Igelbjörn och Öd- ... läto göra minnesmärket efter sin broder Torbjörn (eller Styrbjörn) på Ortala.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. 8 n har bst endast åt höger. 10 u har förlorat övre delen; ristningsytan är här ojämn. Efter 13 þ synas vid nedre ramlinjen korta rester av fem runor. Runan 18 har säkerligen varit l, ehuru nu endast nedre hälften är bevarad. Efter denna runa finnes en rund fördjupning, som ej är huggen; dylika runda fördjupningar

Fig. 333. U 593. Ortala sjöhage, Väddö sn.
Efter kopparstick av Bureus.

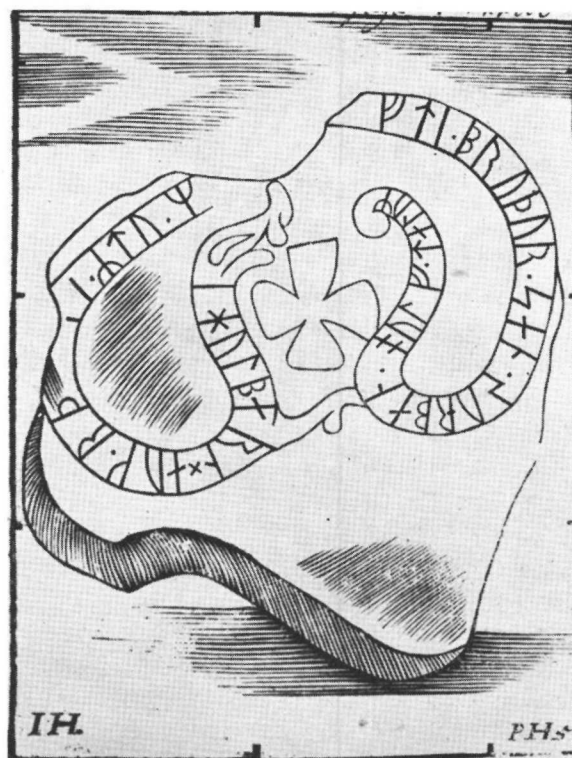

Fig. 334. U 593. Ortala sjöhage, Väddö sn.
Efter B 241.

finnas flerstädes i ristningsytan. 19 **ṛ** är säkert. Efter 22 **m** är stenen avslagen. Av 23 **i**, som är den första runan efter det bortslagna partiet, återstår endast ett kort stycke nedtill. 24 **f** har förlorat hst ovanför bistavarna. 34 **a** är säkert. 35 **n** och 41 **n** ha bst endast på hst:s högra sida. 36 **s** och 42 **o** äro tydliga. Efter 45 **f** finnes lågt i slingan en fördjupning, som med all sannolikhet är huggen.

Bureus (Fa 6): Sk saknas efter 45 **f**. På kopparsticket förekomma däremot flera fel (se fig. 333). — Rhezelius (Fa 6): Sk före 1 **i** och efter 50 **m**; sk efter 45 **f** saknas. I *Monumenta Upplandica* (och R 550) återfinnes på teckningen en läsning, som på varje punkt överensstämmer med resultatet av min undersökning. — Hadorph (B 241): Sk efter 8 **n** har formen av ett kryss; 12 **r**; sk före 19 **ṛ**. — Dybeck: Sk före 19 **ṛ**; 38 **r** uppfattas som en binderuna **er** (**ṛ**); sk saknas efter 45 **f**; sk efter 50 **m**. — Brate: **ihulbarn · auk · upk̄itil · rtu · m ... ifti · brupur · san · surban · o ulf · talum**.

I R 550 kommenterar Rhezelius inskriften på följande sätt: »Om denne Runsten är något at märkia och tänkia Neml.ⁿ at dene by på huilkens egor denne stenen ligger måtte wara mycket gammal, 1 der af att Surban (om huilken stenen förmäler) hafuer bodt och hafft sitt säte i dänne byen ortala. 2. derföre att tilförende hafuer denne byen warit Konungzgårdh det huar gammal man i sochnen bor wette om beretta, hwilket och de gamble Wapner och Croner, som i Kyrkan både på benken och eliest på weggen målade äre sammaledes betyga och utwijsa, at här hafwer warit konungzsäte i bem:^{te} Ortala by der nu Järnbruket är.»

I sina anteckningar 1903 meddelar Brate »för kuriositetens skull» en »hos folket i trakten gängse tydning af inskriften, som sades härröra från en komminister Borg, som kunnat läsa runor ...: Jöns och Judrik hafva begravvat sin broder Surbarn på Odensala sjöäng».

Av brödernas namn är endast det första, *Igulbiorn*, fullt klart; om detta se U 51. Det andra namnet, av vilket endast de två första runorna **up** äro oskadade, har av allt att döma bestått av sex runor. Brate räknar med att det har bestått av 7 runor och att den sista runan har varit **l**, »som lästs dels som slutljud i namnet och uddljud i 'läto'». Brate gissar, att namnet har varit *Auðketill*, vilket emellertid är mycket ovisst. Troligare torde vara, att här har stått *Auðbiorn*, skrivet **upbarn**, jfr skrivningen **ihulbarn**. I så fall skulle brödernas namn ge ett exempel på variation.

Även den döde broderns namn, som möter i den egendomliga skrivningen **surban**, torde ha varit sammansatt med *-biorn*. Hur förleden skall uppfattas, är givetvis ovisst. Man kan, som Brate gör, räkna med att ristaren har uteglömt ett **t** mellan **s** och **u**; namnet skulle i så fall vara *Styrbjorn*. Möjligen är **s** felristning för **p**; vågar man räkna med ett dylikt överraskande fel, skulle man här hava det vanliga mansnamnet *Porbjorn*.

Det största intresset i denna inskrift knyter sig till runföljden **o uif · talum**, *a Ulfdalum*. Vi möta här ortnamnet Ortala i en gammal form, vilket redan har stått klart för Rhezelius (se ovan). Dijkman kommenterar inskriften: »Ortala by har fordom hetat *Ulf-tala*; men *Ulf-talum* här, är Genit. Plural. medan praepositio A går föruth.» O. v. Friesen behandlar namnet i *Namn och Bygd* 18 (1930), s. 103: »På en sten i Ortala sjöhage ... läses **o ulftalum** vilket innehåller Ortalas ursprungliga form: eg. *ā Ulfdalum* 'i (på) Ulvdala'. *Ulfdalum* skall nämligen ljudrätt ge nysv. Ortala. Förmodligen har den vid utkanten av väldiga skogssträckningar som utbreda sig åt norr, väster och söder belägna byn i särskild grad varit hemsökta(!) av vargar. Dock kan också mansnamnet *Ulv* utgöra ordets första led.» Mera ingående har Jöran Sahlgren behandlat ortnamnet (i: *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*, 1942, s. 15 f.). Sahlgren framhåller, att den av v. Friesen antagna övergången *Ulf-dala* till *Ortala* förutsätter, »att *f* i *Ulfdalum* uttalats som *f*, vilket är uteslutet. I denna ställning måste det fornsvenska *f* uttalas som v-ljud. Av *Ulfdalum* kan ej bli *Ortala*. Om man i stället utgår från ett ursprungligt *Ulf-sdalum* kommer man lättare fram till den moderna namnformen. *Ulf-sdalum* skall bli *Ulf-stalum*. Mellan *f* och *t* skall *s* falla liksom exempelvis i det uppländska bynamnet *Gräfstä* ... som uttalas *Gräfte* ... Av *Ulf-stalum* blir sålunda *Ulf-talum*, varav *Uttalum* och *Urtalum* (*Ortalum*) på känt sätt. Redan 1409 skrives namnet *Ortalom*. Därav senare *Urtala* eller *Ortala* (*Wrtala* 1490). Förra leden *Ulf-* är genitiv antingen av ordet *ulv* »varg» eller mansnamnet *Ulv*. Det förra är det mest sannolika. Namnet *Ortala* skulle då vara ett minne från den tid, då vargarna strövade omkring på Vaddö.»

Bruket av **o**-runan kan här uppfattas som ett tecken på att ristningen har tillkommit jämförelsevis tidigt. Om bruket av **r** för att beteckna *i*- och *e*-ljud se U 537 och U 567.

Vid behandlingen av Burviksstenen (U 590) påpekades vissa likheter¹ mellan denna och U 593; båda ristningarna äro möjligen utförda av *Øysteinm*.

594. Ortalalund, Vaddö sn. Nu vid Vaddö folkhögskola.

Pl. 138.

Litteratur: O. Frödin, Brev till Riksantikvarieämbetet den 15/6 och 16/7 1901 (ATA); VHA Akad:s koncepter 1901, nr 121; P. Öbrink, Brev till Riksantikvarieämbetet den 27/6 1901 (ATA); E. Brate, Anteckningar 1903 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Stockholms län 1936 (ATA), Runinskrifter i Norrtäljetrakten (i: *Norrtäljetrakten under forntiden*, 1945), s. 72 f.

Äldre avbildningar: Frödin, foto 1901 (ATA), teckning av ett fragment (i brevet 16/7 1901); Brate, foto 1903 (ATA).

Ett stycke av en vacker runsten hittades på 1890-talet vid odlingsarbete på Ortalalunds mark. Fragmentet låg omkring 100 m. V om U 593. Fyndet anmäldes av O. Frödin till Riks-

¹ Ortalastenen är f. ö. slående lik Sö 251, se Sö Pl. 123. Denna yttre likhet är emellertid en tillfällighet.